

GABRIELA
VESELÁ

ČESKO-NĚMECKÁ LITERÁRNÍ KŘÍŽOVATKA

KAROLINUM

Česko-německá literární křižovatka

Kapitoly k dějinám literatury a překladu

Gabriela Veselá

Recenzovali:

prof. Dr. Václav Bok, CSc.

doc. Dr. Jan Galandauer, DrSc.

Dr. Astrid Winter, TU Dresden

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2020

Redakce Adéla Petruželková

Jmenný rejstřík sestavily Dita Křišťanová a Lenka Veselá

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020

© Gabriela Veselá, 2020

ISBN 978-80-246-4129-4

ISBN 978-80-246-4209-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Recenzovali: prof. Dr. Václav Bok, CSc.
doc. Dr. Jan Galandauer, DrSc.
Dr. Astrid Winter, TU Dresden

© Univerzita Karlova, 2020

© Gabriela Veselá, 2020

ISBN 978-80-246-4129-4

ISBN 978-80-246-4209-3 (pdf)

OBSAH

Předmluva	9
<hr/>	
Doba přemyslovská	11
Historická situace. Kolonisté. Německá nářečí. Pražský dvůr. Václav I. Reinmar von Zweter. Přemysl Otakar II. Lyrika. Ulrich von dem Türlin. Ulrich von Etzenbach. Seifried Helblinc. Frauenlob. Václav II. Heinrich von Freiberg. Antologie.	
<hr/>	
Doba lucemburská	26
Historická situace. Heinrich von Mügeln. Dalimilova kronika. Karel IV. Pražská univerzita. Johannes von Neumarkt. Konrad Waldhauser. Johannes von Tepl. Tkadleček.	
<hr/>	
Doba husitská	35
Historická situace. Pražská univerzita. Němečtí husité. Johannes von Lübeck. Husitská tematika.	
<hr/>	
Doba humanismu a reformace	39
Humanismus. Historické pozadí. Hynek z Poděbrad. Clara Hätzlerin. Johannes Butzbach. Reformace. Jednota českobratrská. Michael Weiße. Nicolaus Hermann. Johannes Mathesius. Johann Habermann. Duchovní písně. Paul Spreth. Meistersang. Náboženské hry. Mikuláš Konáč z Hodiškova. Matthaeus Meisner. Clemens Stephani. Knihtisk. Jazykové příručky. Knížky lidového čtení. Dramata. Tobiáš Mouřenín. Hájkova kronika.	
<hr/>	
Doba baroka	52
Pražská univerzita. Dvůr Rudolfa II. Georgius Pontanus von Breitenberg. Niklas Ulenhart. Historická situace. Stavovské povstání. Theobald Hoeck. Sigmund von Birken. Náboženské písně. Bartholomaeus Christelius a další. Martin z Kochemu. Pašijové hry německé a české. Literatura v exilu.	
<hr/>	
Doba osvícenství	63
Historická situace. Josef II. Joseffnské reformy. Židé. Bohemismus. Česká společnost nauk. Pražská univerzita. K. H. Seibt. Nakladatelé. Almanachy. A. G. Meißner. Zábavná četba. Ch. H. Spieß. F. Grillparzer. J. Schiffner. F. A. Pabst.	

J. F. E. Albrecht. Divadlo. G. B. Hancke. Kotce. J. J. Brunian. J. J. Zeberer.
Nostitzovo divadlo. K. Bulla. Další české překlady. K. I. Thám. F. J. Fischer.
W. A. Mozart. Překlady libret. Česko-německé divadlo. Bouda. U Hybernů.
Překlady. J. Perinet. Pohádkové a kouzelné vídeňské hry. Rytířské hry. P. Šedivý.
V. Hafner. V. Thám. V. R. Kramerius. J. N. Komareck. Steinsberg. H. F. Möller.
F. Heimbacher. F. H. Nuth. Streitenfeld. M. Scholz. J. Weidmann. J. Schön.

Doba romantismu

114

Historická situace. J. G. Herder. Muzeum. Bohemismus. B. Bolzano. J. Jungmann.
F. Palacký. Muzejník. Německé divadlo. České divadlo. Překlady libret. Kotzebue.
Lokální frašky. Pohádkové hry. Překlady a lokalizace. J. Chmela. V. K. Klicpera.
Van der Velde. S. K. Macháček. J. N. Štěpánek. Čech a Němec. J. K. Tyl.
J. K. Chmelský. V. Filípek. J. Kaška. K. V. Püner. J. Procházka. Nakladatelé.
E. Raupach a osudová tragédie. Nové divadlo v Růžové ulici. A. Müller.
Němečtí romantikové v Čechách. České látky. Libuše. Boj se Švédy. W. A. Gerle.
Der Kranz. U. D. Horn. J. G. Meinert. J. A. Hanslick. Propagátoři německého romantismu.
V. A. Svoboda. Rukopisy. Kavárny. Ost und West. Ročenka Libussa. A. Klar.
P. A. Klar. K. E. Ebert. A. Meißner. C. J. Hickel. Židé. M. Hartmann. S. Kapper.
L. A. Frankl. J. Frey. F. Bach. J. E. Hilscher. J. J. Polt. K. R. Herloßsohn. A. Stifter.
Ch. Sealsfield.

Rok 1848 a nástup nacionalismu

206

J. G. Herder. Nacionalismus. F. Palacký. Kollár a Šafařík. J. Jungmann. Zánik
bohemismu. Panslavismus. Revoluce. Čeští a němečtí spisovatelé.
F. Palacký a Frankfurt. Slovanský sjezd. Rozpor mezi Čechy a Němci.

Od absolutismu do konce liberální éry

221

Historická situace. Německé divadlo. H. Teweles. České divadlo. J. Malý. J. J. Kolár.
J. N. Nestroy. F. Grillparzer. F. Schiller a jeho výročí. Židé. Golem. L. Kompert.
F. Mauthner. H. Lorm. J. J. David. E. M. Vacano. M. von Ebner-Eschenbach.
B. von Suttner. O. Schubin. A. Hauschnerová.

Období česko-německých národnostních střetů

256

Historická situace. Německé divadlo. Neues deutsches Theater. České divadlo.
Ph. Langmann. Vinohradské divadlo. Národnostní konflikt. Pražská univerzita.
Chuchelská řež. Jazykové spory. Badeniho krize. K. H. Strobl. Antisemitismus.
Spolky. H. Salus. F. Adler. Jung-Prag. P. Leppin. G. Meyrink. R. M. Rilke. C. Hoffmann.
Sionismus. Herder-Vereinigung. Herder-Blätter. Kavárna Arco.

Válečná léta a vznik ČSR

361

Historická situace. Antologie a překladatelské počiny. Vznik ČSR a Washingtonská
deklarace. Ohlas u Němců. Slovenští Němci. Snahy o separaci. Národnosti v ČSR.

**Dvacetiletí demokratické republiky a československá literatura
německého jazyka**

372

Historická situace. Odchody německy píšících spisovatelů do Německa.
Německé divadlo. Kleine Bühne. České divadlo. Schutzverband deutscher Schriftsteller.
Státní ceny. Dietzschmidt. E. Q. Kolbenheyer. H. Watzlik. E. Merker. R. Michel.
Praha versus Sudety. F. Werfel. E. Saudek. M. Brod. O. Baum. F. Kafka. L. Winder.
W. Seidl. H. Ungar. E. Weiß. L. Perutz. E. Sommer. Die Provinz. W. Haas. P. Kornfeld.
H. Natonek. H. Grab. J. Urzidil. E. E. Kisch. F. C. Weiskopf. L. Fürnberg. R. Fuchs.
G. Mannheimer. O. Pick. V. Schwarz.

Poslední roky ve stínu nacistické hrozby

544

Historická situace. Sudety/sudetoněmecký. Hospodářská krize. Insigniáda.
ČSR jako azylová země. Antifašistické noviny a časopisy. Překlady. Pohraničí.
Německé divadlo. Klub českých a německých divadelních pracovníků.
Sudetendeutsche Kulturgemeinschaft. Schutzverband deutscher Schriftsteller.
Herderova cena. J. Mühlberger. Witiko. Sudetští spisovatelé. Ohrožení ČSR.
Mnichov. W. Pleyer. B. Brehm. Likvidace ČSR.

Seznam literatury

570

Archivní materiály

577

Články a recenze v dobovém tisku

582

Jmenný rejstřík

618

Rejstřík nakladatelů (výběr)

648

PŘEDMLUVA

Soužití Čechů a Němců na území dnešní České republiky, které trvalo asi osm století a skončilo krachem, je i dnes žhavým tématem v diskusích historiků, politiků i žurnalistů, a nejen jich. Analyzují se příčiny, proč ztroskotaly pokusy o vyrovnání v rámci habsburské monarchie, hovoří se o zmeškaných příležitostech, zdůrazňují se silné i slabé stránky meziválečného Československa. Specifickou oblastí, do níž se plodná i konfliktní a strastiplná česko-německá symbióza promítala, byla oblast kulturní. Vztah mezi dvěma kulturami je vždy pozoruhodný a zajímavý. Vztah mezi německou a českou kulturou byl od dávných dob velice těsný, snad nejintenzivnější z mezikulturních vztahů v rámci Evropy, ať už vzájemné reakce kultury české a německé byly pozitivní, nebo negativní, uvědomělé, či mimovolné. Předkládaná kniha je pokusem přispět k lepšímu poznání a analýze těchto kulturních a především literárních vztahů. Vznikla v rámci výzkumného záměru MSM 0021620824 a je určena jak studentům translatologie (překladatelství-tlumočnictví), tak i studentům germanistiky, event. i bohemistiky, gymnaziálním učitelům němčiny a případně i dalším zájemcům o danou problematiku. Obsahuje proto citáty české i německé, tituly literárních děl jsou uváděny v originále, geografické názvy (rodiště spisovatelů apod.) česky i německy atd.

Kniha předkládá náčrt dějin německy psané literatury v českých zemích od doby přemyslovské do nacistické okupace ČSR v roce 1939 se zvláštním zřetelem ke zprostředkovatelské a překladatelské činnosti německy píšících autorů, ale především k recepci a ohlasu jejich děl v českém prostředí. Zahrnuje i oblast divadla, kterou řada literárních dějin opomíjí, neboť právě pražský divadelní život byl oblastí, kde byly české a německé kulturní styky velmi výrazné, a zejména v době českého národního obrození sehrály divadelní texty a jejich překlady významnou roli. Klade-li si práce za cíl být i příspěvkem k dějinám překladu, nelze tuto část české překladatelské tvorby pominout. Každá kapitola tak na pozadí historického dění, podstatného pro česko-německé soužití v Čechách a na Moravě, nastiňuje tehdejší repertoár německého a českého divadla v oblasti německé a rakouské dramatiky, popř. zmiňuje některé další kulturní a společenské instituce (např. spolky) a události (např. jubileum Schillerovo či Mozartovo), popř. jejich odraz v literárním životě. V portrétech jednotlivých spisovatelů a básníků zdůrazňuje tu část jejich tvorby, která měla vztah k českým zemím a české kultuře, popř. mapuje

jejich překladatelskou činnost. Podchyceny jsou překlady jejich děl do češtiny a jejich kritické ohlasy v českém tisku (i když nikoli v úplnosti). K dokreslení kulturní atmosféry jsou zařazeny i základní informace o překladatelích, popř. i o profilu nakladatelství, které překlad vydalo. V knize jsou použity i některé materiály ze Státního ústředního archivu v Praze a z Památníku národního písemnictví (viz soupis za textem). Aby materiálově orientovaná práce nebyla přetížena množstvím poznámek, jsou základní odkazy zařazeny přímo do textu. Použitá sekundární literatura (v souladu s názvem Česko-německá literární křižovatka a s důrazem na recepci) převážně z pera českých, resp. československých autorů je tedy uváděna jednak přímo v textu, jednak v Seznamu literatury. Informace doplňuje též přehled archivních materiálů, obsahujících většinou neznámé a dosud nepublikované údaje. Připojený seznam článků a recenzí z dobového tisku českého, německého a rakouského dokresluje recepci a ohlasy děl příslušných spisovatelů, a to často neznámé a v odborné literatuře neuváděné (i když ve výběru, nikoli v úplnosti). K lepší orientaci má čtenáři napomoci též jmenný rejstřík. Data narození a úmrtí spisovatelů, překladatelů, popř. i dalších osobností kulturního života byla přesunuta do jmenného rejstříku, v textu jsou uvedena pouze tam, kde se to zdá být účelné, nebo u osob, jejichž jména do rejstříku nebyla zahrnuta. Rukopis byl dokončen v roce 2008. Doplněna byla pouze data úmrtí u osobností, které zemřely později.

V citacích v textu nezasahujeme do pravopisu, a to ani u vlastních jmen. V seznamu literatury u dobových článků nerozepisujeme křestní jména a v autentické (nepřechýlené) podobě tato jména figurují také ve jmenném rejstříku.

Za cenné připomínky děkuji oběma recenzentům, panu prof. dr. Václavu Bokovi, CSc., a panu doc. dr. Janu Galandauerovi, DrSc. Panu prof. Bokovi náleží rovněž vřelý dík za podstatné doplňky ke kapitolám o středověku, humanismu, reformaci a baroku. Paní dr. Astrid Winterové jsem vděčna za vypracování posudku pro Česko-německý fond budoucnosti, který vydání této knihy podpořil. Panu dr. bc. Tomáši Svobodovi, Ph.D., děkuji za účinnou pomoc při jednání s nakladatelstvím o vydání knihy.

DOBA PŘEMYSLOVSKÁ

Slovesná tradice v českých zemích v jazyce německém, staroslověnském, latinském a hebrejském sahá kamsi do 9. století. Doložena je však teprve pozdějšími písemnostmi a svědectvími v historických pramenech, leckdy i spornými.

Od 9. století přicházeli do Čech mniši jako misionáři, nejčastěji z Bavorska nebo z dnešního rakouského Podunají. Ačkoli již v roce 845 došlo v bavorském Řezně (Regensburg) k pokřtění 14 knížat z Čech, natrvalo zakotvilo křesťanství v Čechách díky misii Cyrila (Konstantina) a Metoděje, která přišla roku 863 na Velkou Moravu a používala jako liturgický jazyk staroslověštinu. V důsledku vojenské a politické převahy Velké Moravy se dal pokřtít první historicky doložený Přemyslovec, kníže Bořivoj, snad roku 883 sv. Metodějem († 885). Se slábnoucím postavením Velké Moravy (která se nakonec v letech 906–907 zhroutila pod nájezdem Maďarů) se Čechy nábožensky orientovaly na západ. Česká kmenová knížata v čele se Spytihněvem, synem vládnoucího Bořivoje, uznala roku 895 v bavorském Řezně závislost na východofranckém králi Arnulfovi a Čechy duchovně podřídila řezenskému biskupství. Tím položila základ pro začlenění českého území do západoevropského civilizačního okruhu.

Nositeli latinské vzdělanosti byli kněží a mniši, kteří do Čech přicházeli z německých oblastí – pravděpodobně nejvíce z Bavorska, Rakouska, Švábska a Saska. Roku 973 bylo založeno a roku 975 obsazeno pražské biskupství, které bylo podřízeno arcibiskupství v Mohuči (Mainz) až do roku 1344, kdy bylo povýšeno na arcibiskupství. Prvním pražským biskupem se v letech 973–982 stal saský mnich Thietmar (Dietmar, Dětmar). Historik **Kosmas** (Cosmas, asi 1045–1125), kanovník a od roku 1120 děkan pražské svatovítské kapituly, Čech, který své vzdělání dovršil studiem v zahraničí, především v Lutychu (Liège v dnešní Belgii), v latinsky psané české kronice *Chronica Boemorum* (sepsána v letech 1119–25) uvádí, že tento první pražský biskup byl v Praze uvítán knížetem a předáky zpěvem: *Christe keinado. Kyrie eleison, und die halicgen alle helfuent unse*, zatímco prostý lid volal „Krlěšu“. To dokládá, že v Čechách již v 10. století byly známy německé texty duchovních písní. Druhým pražským biskupem se stal Slavníkovec Vojtěch († 997), který získal vzdělání v Magdeburku, patřil k předním vzdělancům tehdejší Evropy a pěstoval styky s německým císařem Ottou III. (983–1002). Kosmas, který sám vyučoval v pražské

klášterní škole církevní hudbě, uvádí, že Vojtěch přinesl z Německa do Prahy řadu liturgických písní, tj. latinských.

Nejstarší klášter na české půdě, klášter benediktinek u baziliky sv. Jiří na Pražském hradě, který založila roku 973 po návratu z Říma kněžna Mlada, sestra Boleslava II., byl určen pro výchovu mladých Přemysloven. Nejstarším mužským klášterem se stal klášter benediktinských mnichů v Břevnově, založený roku 992 nebo 993. Tam si sv. Vojtěch přivedl řeholní bratry z italského San Alessia, ale i z bavorského Řezna. Podle data vzniku byl třetím klášterem mužský klášter na Ostrově u Davle (Dawle), založený asi roku 999. Tyto kláštery i další klášter v Rajhradě (Raigern, zal. 1048) osadili benediktini, kteří většinou přicházeli z Německa. Církev se tak stala prvním zprostředkovatelem německé kultury v českých zemích. Benediktinským klášterem byl i klášter v Sázavě (Sazau), založený patrně roku 1032, se slovanskou bohoslužbou, která se zde udržela až do roku 1097, kdy byli mniši vypuzeni a nahrazeni benediktiny (patrně německými), kteří zde zavedli bohoslužby v latině. Proti vlivu německých duchovních v Čechách 11. století a počátku 12. století se například obracel již citovaný pražský kanovník Kosmas ve své kronice, zahrnující události až do roku 1125, tj. do data autorova úmrtí. Píše o česko-německých rivalitách a ukazuje mocenské spory knížat v Čechách i rozháranost českého státu, která je jejich důsledkem. U Kosmase však lze najít i jakési rané zemské vlastenectví, v jehož duchu se obrací proti cizákům, Němcům a Polákům, kteří ohrožují přemyslovský stát.

Česká přemyslovská knížata často přiváděla do země jako své manželky německé princezny z rodu Babenberků, Wittelsbachů nebo Štaufů. Ty braly s sebou do Prahy svou družinu, přinášely zvláštnosti západního životního stylu a udržovaly si kolem sebe německé prostředí. Na pražský dvůr tak působily západní vlivy. Německé šlechtičny ovlivňovaly i kulturní a společenské dění. Kupříkladu z podnětu německé knížecí dcery Judity Durynské vznikl ve 12. století v Praze proslulý kamenný most přes Vltavu, tzv. Juditin most. Stavba z červeného pískovce, trochu severněji od pozdějšího Karlova mostu, byla zřejmě inspirována dunajským mostem v Řezně a dokončena roku 1172.

Nejpozději v 11. století vznikla v Praze na pravém břehu Vltavy, pravděpodobně v těsném sousedství židovských obchodníků v okolí kostela sv. Petra Na Poříčí, také stála obec německých kupců. Ti dostali od panovníka právo založit si vlastní obec a žít v ní podle svých práv a zvyklostí. Privilegium knížete Soběslava II. vydané někdy mezi léty 1174–1178 pro pražské Němce, což byli převážně kupci, zaručovalo Němcům ve sporech stejné postavení jako Čechům.

Tak byla připravena půda pro **osidlování českých zemí německými kolonisty**, které započalo ve 12. století a pokračovalo ve 13. století, kdy proběhla velká kolonizační vlna. Krátce po roce 1200 povolal Přemysl Otakar I.

do Prahy řád Německých rytířů. Jeho komenda se usídlila Na Poříčí při kostelu sv. Petra. Mladšími církevními řády, vzniklými ve Francii reformováním benediktinů, byli premonstráti a cisterciáci. Oba řády sehrály významnou roli při kolonizaci dosud neosídlených lesnatých oblastí. Premonstráti měli své první kláštery v Čechách na Strahově (zal. 1140), v Želivi (Seelau, zal. 1149) a na Moravě v Hradisku (Hradisch) u Olomouce (zal. 1151). Do nejstaršího ženského premonstrátského kláštera v Doksanech (Doxan), založeného roku 1144 nebo 1145, přišly jeptišky až z vlámského Dunwaldu. Nejstaršími cisterciáckými kláštery byly Sedlec (Sedletz) u Kutné Hory (zal. 1142–1143), Plasy (Plaß) a Nepomuk (oba založeny v letech 1144–1145), z mladších významných klášterů to byl Osek (Ossek, zal. 1198), Vyšší Brod (Hohenfurth, zal. 1259), Zlatá Koruna (Goldenkron, zal. 1263) a Zbraslav (Königsaal, zal. 1292). Oba řády, zvláště cisterciáci, měly pevnou organizaci mateřských a dceřiných klášterů. Protože pro téměř všechny cisterciácké kláštery Čech a Moravy měly mateřské kláštery v Německu nebo v Rakousku, nechtěly dlouho přijímat domácí novice a udržely si německý ráz.

Pro tzv. vnitřní kolonizaci, která začala ve 12. století, Přemyslovci, kláštery i jednotliví feudálové povolávali do země kolonisty převážně z jihoněmeckých a středoněmeckých oblastí, a ti se usazovali jako řemeslníci a horníci především v okrajových oblastech Čech a Moravy, ale i v nitru země, kde se utvářely jazykové ostrovy. Nová německá sídla vznikala hlavně na dosud neobydlených územích, ale tam, kde stálo kolonizaci v cestě starší české osídlení, bylo bez okolků zlikvidováno. Tak například Přemysl Otakar II., který německou kolonizaci podporoval, dal na jaře 1257 vypudit české obyvatele z pražského Menšího Města (tj. pozdější Malé Strany), aby tam mohl usadit německé kolonisty. Na protějším břehu Vltavy bylo Staré Město, jehož součástí bylo i Židovské Město, kde se židovské rodiny usazovaly asi koncem 10. a počátkem 11. století, a novější německá osada založená kolem roku 1235 v okolí kostela sv. Havla. S podporou panovníka dostaly v Menším Městě a v okolí Hradu významný pozemkový majetek v druhé polovině 12. století nově příchozí řády – premonstráti a johanité. V souvislosti s kolonizací se vytvořila v Čechách i na Moravě síť královských měst, která měla zvláštní privilegia a z nichž se vyvinula významná centra řemesel a obchodu. Tato města byla většinou národnostně smíšená (s výjimkou horních měst, jako byla Jihlava/Iglau, Německý Brod / Deutsch Brod a Kutná Hora / Kuttenberg, která byla zcela nebo téměř zcela německá) a jejich správa byla v rukou německého patriciátu. Královská správa poskytovala zdroj příjmů i oporu vůči odbojně šlechtě. Němčina tak získala ve 13. století na našem území větší význam.

Kolonisté přicházeli z nejrůznějších německých území a jejich různý původ vytvořil předpoklady pro **nářeční členění němčiny v Čechách a na Moravě**. Do severních Čech a na severní Moravu přišli kolonisté hlavně

z Horních a Dolních Franků. Jihlavsko osídlili Němci ze severního Bavorska a z Horního Saska. Do severních Čech se přistěhovali osídlenci z Harcu, Duryňska a saského Krušnohoří. Do oblasti Děčína (Tetschen) proudili hlavně Němci z oblasti Drážďan a Míšně, do oblasti Rumburka (Rumburg) z Horní Lužice a Žitavy (Zittau). Do Slezska se dostali přes Lužici středoněmečtí osadníci a na jižní Moravě se usadili kolonisté z Horních a Dolních Rakous. Německé osídlení v českých zemích tak vykazovalo směsici řady německých kmenů a dialektů. V jižní části okrajových území Čech a Moravy (jižní Čechy - Jindřichův Hradec / Neuhaus, Nová Bystřice / Neubistritz, jižní a částečně střední část Šumavy, jazykový ostrov u (Českých) Budějovic / Budweis, jižní Morava - Brno/Brünn, Vyškov/Wischau) se mluvilo středobavorským nářečím (mittelbairisch). Západní Čechy od Doupova (Duppau) k Železné Rudě (Eisenstein) a Chebsko (Egerland, kolonizované ve 12. a 13. století na pokyn bavorských panovníků, jako autonomní území se stalo součástí Koruny české až roku 1322, kdy je získal Jan Lucemburský) hovořilo severobavorským nářečím (nordbairisch) s přimíseninou východofranckých prvků (ostfränkisch). Severozápadní Čechy (oblast Doupov, Kraslice/Graslitz, Most/Brüx) užívaly chebské nářečí (egerländisch) s přimísenými saskými elementy (sächsisch). Severní Čechy od Mostu po Českou Lípu (Böhmisch Leipa) mluvily hornosaským dialektem (obersächsisch). Východní Čechy (Vrchlabí/Hohenelbe, Broumov/Braunau, Orlické hory / Adlergebirge) měly dialekt slezský (schlesisch). Na severní Moravě, v oblasti Opavy (Troppau), Jeseníku (Freiwaldau) a Šumperka (Mährisch Schönberg) byl rovněž základem dialekt slezský (schlesisch). Jazykové ostrovy měly buď bavorský základ se saskými či slezskými elementy (Jihlava/Iglau, ostrovy jižně od Brna a u Olomouce/Olmütz, Německý, dnes Havlíčkův Brod / Deutsch Brod), nebo slezský základ s franckými elementy (Kravařsko/Kuhländchen). Silně jazykově členitý byl ostrov, který tvořilo Hřebečsko (Schönhengst) - Landškroun (Landskron), Moravská Třebová (Mährisch Trübau), Svitavy (Zwittau). Měl francký základ a slezské a bavorské elementy (uvádí se, že tu existovalo celkem sedm různých nářečních okrsků). Kolonizace vrcholila ve 13. století a doznívala v první polovině 14. století.

Protože nositelem kultury byla po dlouhou dobu **šlechta a duchovenstvo**, byla němčina důležitým jazykem. Znalosti němčiny můžeme předpokládat od počátku 13. století v královské rodině kvůli příbuzenským vztahům ke knížecím rodům i v některých rodech vysoké šlechty v pohraničních oblastech země (hlavně na jihu a na severu Čech), které rovněž byly spřízněny s vysokou šlechtou z Bavorska, Rakouska a Saska. Na panovnickém dvoře se němčina užívalo (vedle latiny) při diplomatických jednáních. Lze se domnívat, že němčinu ovládali i někteří další šlechtici v okruhu královského dvora. Situace se začala výrazněji měnit po vymření Přemyslovců (1306), kdy

se českými panovníky stávali cizinci, z nichž s konečnou platností získal české království Jan Lucemburský (1310–1346). *Zbraslavská kronika*, široce pojaté pojednání zapojující České království do kontextu vývoje ve střední Evropě, dokládá, že kolem roku 1334 se užívalo němčiny téměř ve všech městech království a před králem běžněji než češtiny.

Ve druhé třetině 13. století byl pražský dvůr snad nejskvělejší ve střední Evropě a mohl se pyšnit bohatou nádherou životního stylu i vysokou úrovní dvorských mravů, zvyklostí a kultury. Přítomnost Němců na pražském dvoře a v řadách církevní hierarchie upoutávala četné německé básníky. Zatímco jinde už byla dvorská poezie na ústupu, pražský dvůr se od roku 1240 stával pozdním centrem rytířského básnictví.

Václav I. (vládl 1230–1253) se oženil s Kunhutou (Kunigunde), dcerou krále Filipa Švábského ze vznešeného německého rodu Hohenštaufů. Tím zesílil německý vliv na pražský dvůr, kde pobývali královniny dvorní dámy, němečtí klerikové i němečtí básníci. Václav I. se stal mecenášem umění, pořádal okázalé slavnosti a turnaje a součástí jeho kulturní politiky se stala i podpora minnesangu. Na jeho dvůr přišel slepý německý básník původem zřejmě z Porýní **Reinmar von Zweter** (kolem 1200 – před 1260). Žil v Rakousku a už před příchodem do Prahy dosáhl uznání na durynském a vídeňském dvoře. Reinmar přišel do Prahy snad v roce 1234 a pobýval tu podle různých pramenů čtyři až šest let (1234–1241 nebo 1237–1241). Byl velmi plodným básníkem dobré umělecké úrovně. Psal jednak milostnou lyriku (Minnesang), jednak – a to ve větší míře – úvahovou, reflexivní lyriku (Spruch), v níž významné místo zaujímá oslava různých knížat a panovníků a propagace jejich politických cílů. Co se týče umělecké úrovně této politické lyriky, která se v německých zemích ve 13. století značně rozvinula, je Reinmar oceňován jako její nejlepší představitel a pokračovatel Walthera von der Vogelweide (kolem 1170 – kolem 1230). Českého panovníka oslavuje v básni začínající verši: „Von Rîne sô bin ich geborn, in Osterrîche erwachsen, Bêheim han ich mir erkorn...“ („Narodil jsem se u Rýna, / rost v Rakousích, však Čechy vlast má jediná“ – přel. Petr Kopta, 1927–1983), kde si však také stěžuje, že v Čechách vyjma krále nenachází pro své umění pochopení. Vedle významné politické lyriky psal i básně milostné, moralizující a náboženské (celkem více než 300 básní). Znepokojoval ho rozklad rytířských řádů, odsuzoval hazardní hry, nadměrné pití a nový brutální styl rytířských turnajů, zdůrazňoval uměřenost a „milte“ (což v tehdejší němčině označovalo štědrost), která má být hlavní ctností králů a rytířů. Byl prvním německým básníkem na českém dvoře.

Václav I. byl otevřený kulturním podnětům přicházejícím z Říše římské. V tomto prostředí vyrůstal i **Přemysl Otakar II.**, syn Kunhuty z rodu Hohenštaufů (vládl 1253–1278). I on byl zřejmě vychován tak, aby zvládl dle tehdejších představ náležitě rytířské dovednosti – kromě jízdy na koni a střelby také hrát šachy, tančit, skládat básně a přednášet je za doprovodu hudebního

nástroje. Po nástupu na trůn pokračoval v tradici dvorské pompy a obřadů, jak je zavedl jeho otec. Přemysl Otakar II. se z politických důvodů oženil s dědičkou rakouských zemí Markétou Babenberskou. Když mu však nedala dědice, manželství bylo zrušeno a Přemysl Otakar uzavřel sňatek s krásnou a bohatou uherskou princeznou Kunhutou. Pokračoval v kolonizaci a obdělávání nové půdy a za jeho vlády přišel značný počet německých řemeslníků, zemědělců a kupců, kteří na pozvání klášterů, šlechticů a krále měli kultivat půdu a zakládat nová města.

Přemysl Otakar II. byl mecenášem dvorské kultury a pražský dvůr byl i za jeho vlády významným kulturním centrem. Literatura měla zvýšit jeho panovnický lesk a odůvodnit jeho vladařské nároky, a tak na pražském dvoře, stejně jako za jeho otce Václava I., žili další němečtí básníci.

(Meister) Sigehêr, původem patrně z jižního Německa, autor řady politických básní, pobýval na pražském dvoře zřejmě několik let. Do Prahy přišel před rokem 1252 a odešel nejpozději roku 1256. V básních oslavil bohatství, moc, moudrost a štědrost Václava I. i rytířské ctnosti Přemysla Otakara II. Toho srovnával ve svých verších se vznešeným Alexandrem Velikým a doprovázel ho i na křižáckém tažení proti Prusům (v letech 1254/55).

Friedrich von Sunburg (též **Sonnenburg**, **Suonenburg**), pocházející z Tyrolska, dostal přízvisko podle jihotyrolského kláštera Sonnenburg u Brixenu. Navštěvoval různé knížecí dvory, např. v Bavorsku a v Duryňsku, a psal náboženskou a politickou lyriku. Možná, že navštívil Prahu už v roce 1250 a později doprovázel Přemysla Otakara II. na tažení do Uher v roce 1271 a oslavil jeho vítězství. Někteří badatelé ho považují za autora tří písní obsažených ve sbírce *Die Manessische Liederhandschrift*, nadepsaných „Kunic Wenzel von Behaim“.

Nový lyrický styl vídeňského dvora, parodující klasický minnesang, reprezentoval **Tannhäuser** (asi 1205 – asi 1270). Není vyloučeno, že navštívil Prahu a vylíčil ji jako město u řeky Woltach (Vltavy). I Tannhäuser zmínil Přemysla Otakara II. v lejchu (tj. v rozsáhlejší básni s měnícími se rytmy) „Ich muoz klagen“: „Fride und reht ist uz gesant / von im uf sine straze / der junge künece uz Beheimlant / der lebt in künege maze.“

Za Přemysla Otakara II. možná navštívil pražský dvůr německý epik **Ulrich von dem Türlîn**. Starší badatelé předpokládali, že pocházel z měšťanských poměrů z města Sankt Veit v Korutansku, zprávy o něm v historických pramenech chybí, jeho jméno je známé z akrostichu v jednom počátečním oddíle eposu *Willehalm*. Své hlavní dílo, epos *Willehalm* (pro něj současná germanistika razí název *Arabel*), věnoval králi Přemyslu Otakarovi II. Skladba vznikla někdy mezi léty 1261–1269 snad v Čechách a byla reakcí na stejnojmenný epos od Wolframa von Eschenbach (kolem 1170 – kolem 1220). Ulrich napsal předhistorii k Wolframově eposu o provensálském markraběti Vilému Oranžském a jeho bojích s Araby, pro kterou zřejmě nepoužil žádný fran-

couzský pramen. Předpokládá se, že celý děj zrekonstruoval z Wolframových zmínek, náznaků a odkazů na předhistorii bitvy alicantské. Ulrich von dem Türlín líčí rytířskou výchovu a hrdinské činy Willehalma, nejstaršího syna hraběte Heinricha z Naribonu. Willehalm se osvědčí v boji proti pohanům na Pyrenejském poloostrově a po smrti císaře Karla zajistí jeho synu Ludvíkovi následnictví. Dostane se však do pohanského zajetí, ale pomůže mu láska k ženě pohanského vévody Tibalta Arabele. Společně uprchnou do Provence. Arabelu pokřtí papež Leo jménem Gyburg a poté se slaví svatba. Tím většina zachovaných rukopisů končí. Ulrich se snaží napodobit vysoce ceněný styl Wolframův, samostatně však vykresluje detaily dvorského života i milostnou zápletku.

Díky stálé podpoře ze strany králů vzniklo v Praze nejen centrum středověké německé lyriky, ale i centrum epického básnictví. Pražské dvorské básnictví zůstalo poplatné tradicím vrcholné středohornoněmecké literatury a dále rozvíjelo prvky děl svých vzorů Wolframa von Eschenbach a Gottfrieda von Straßburg (druhá polovina 12. století – zemřel kolem 1215). Profiloval se tu první německy píšící dvorský básník původem snad z Čech **Ulrich von Etzenbach**. Ten považoval za svůj velký vzor vedle Wolframa von Eschenbach Ulricha von dem Türlín. Ulrich von Etzenbach se sám zmiňuje o tom, že jeho kolébka stála „v zemi lva“. Narodil se možná v severních Čechách (básní o dobrém vínu, které pil u svého přítele v Litoměřicích). Než získal vážené postavení dvorního básníka posledních Přemyslovců – Přemysla Otakara II. a Václava II. –, dostalo se mu asi duchovního vzdělání (do svých skladeb vkládá modlitby, náboženské odkazy apod.). Na pražském dvoře pobýval od začátku sedmdesátých let 13. století přibližně třicet let. Z pověření Přemysla Otakara II. začal psát asi roku 1271 velký epos *Alexander* (28 000 veršů), své hlavní dílo, ale za panovníkova života je nedokončil. Dopsal je až koncem osmdesátých let a věnoval je asi roku 1286 Václavovi II. Měl dobrou znalost latiny a značné vědomosti o svých literárních předchůdcích i současnících. Je prvním německy píšícím autorem, který se zmiňuje o Homérovi. Ulrich postupoval podle latinské předlohy – eposu v hexametrech Gualtera Castellionského (Gautier de Châtillon, kolem 1135 – kolem 1200), snad mu komentovanou verzi tohoto díla poskytl salcburský arcibiskup. Text rozšířil, silně zdůraznil dvorské rytířské rysy, a to jak líčením slavností, hostin a soubojů, tak i zapojením milostných motivů. *Alexander* propadne kouzlu královny Candacis, již neodolá ani slavný učenec (v jedné verzi eposu Aristoteles). Ulrich rozvinul válečné epizody a hrdinu vykreslil jako příkladného rytíře, ideálního vládce i milovníka. Jeho *Alexander* není dobyvatel světa posedlý velikášstvím a krvavý násilník, ale především nástroj boží. I český král Přemysl Otakar II. se považoval za vyvolence, a srovnání s Alexandrem Velikým, které bylo současníkům jasné, mu zřejmě nebylo proti mysli. *Alexander* má ve značce stříbrné lvy na červeném poli. V závěru však obraz dobyvatele dostane

i negativní rysy – Alexander ve své pýše a „unmâze“ (nedostatku uměřenosti) otrásá řádem přírody, připoutá se k orlům, kteří ho vynesou nad mraky, a postaví si potápěčský zvon, s nímž se ponoří do mořských hlubin a pozoruje tam neobvyklé živočichy. Tak vlastně revoltuje proti Bohu. Doba vzniku eposu se odhaduje na léta 1271–1285. Ulrichova skladba byla snad dvakrát přepracována, jedna z redakcí vznikla v Jindřichově Hradci (Neuhaus) patrně po roce 1300 a je věnována Oldřichovi z Hradce (Ulrich von Neuhaus). O oblíbě eposu svědčí značný počet dochovaných rukopisů.

Epos Ulricha von Etzenbach byl asi jedním z podnětů ke vzniku staročeské básně o Alexandru Velikém. Podobně jako německá skladba, i česká *Alexandreida* (kolem 1300, z odhadovaných 8500 veršů se dochovalo 3450) spočívá především na latinské *Alexandreidě* Gualtera Castellionského, český autor si však pravděpodobně vypomáhal Ulrichovými parafrázemi a některé detaily a motivy od něj převzal. V české básni – na rozdíl od Ulrichovy skladby – chybí motiv a teorie dvorské lásky a služby dámě. Stylistický ráz Ulrichova textu se v české skladbě neobráží. Titulní hrdina je ale rovněž pojat jako vzor rytíře-panovníka, současně však i jako výstraha pro šlechtické vladaře na sklonku přemyslovské doby. Sdružené rýmované osmislabičné verše přerušují úsečná trojverší, která shrnují morální ponaučení, epické vyprávění střídají meditační pasáže. Do antické látky pronikají narážky na aktuální poměry v Čechách a na konkrétní události 13. a 14. století (např. na výpravu do Litvy a Prus), volání po silném králi, ale i výpady proti sílícímu vlivu německého měšťanstva. Leckteré dobové narážky lze vztáhnout jak na devadesátá léta 13. století, tak na dobu bezvlády po zavraždění Václava III. (1306–1310), a dokonce i na první léta vlády Jana Lucemburského (1310–1346). Časové určení vzniku básně je proto obtížné a je nevyřešenou otázkou literárních dějin. Vztahu mezi českou a německou *Alexandreidou* se věnovali zejména brněnský germanista Leopold Zatočil, nověji pak plzeňský bohemista Miloslav Šváb. Pozornost této otázce věnoval i pražský jazykovědec a literární historik Pavel Trost.

Později Ulrich von Etzenbach napsal ještě dvorskou románovou legendu *Wilhelm von Wenden* (vznikla asi v letech 1289–1292, 8358 veršů, je dochována ve dvou rukopisech). Jako literární dílo bývá hodnocena výše než *Alexander*. Zda autor použil nějaký francouzský nebo latinský pramen, nebo zda spíše fabuloval zcela samostatně, se nedá jasně dokázat. Sám Ulrich uvádí, že předlohu mu poslal do Čech jeden dominikánský mnich ze slovanské země (Wendenland; Wenden tj. Vendové, Veneti – označení slovanských kmenů na východě) a zprostředkoval mu ji „Heinrich de Walch“, tj. pravděpodobně vedoucí pražské dvorní kanceláře Henricus Italicus (Jindřich Vlach, † 1310). Někteří badatelé jsou toho názoru, že Ulrich použil jako pramen francouzské dílo *Guillaume d'Angleterre* Chrétiena de Troyes, avšak téma zpracoval velmi volně. Ulrichovo dílo je věnováno českému králi Václavovi II. a jeho ženě Gutě (česky Jitka), dceři krále Rudolfa Habsburského, a obsahuje četné narážky

na osudy Václava II. a jeho otce. Vzniklo v časovém rozpětí mezi Gutiným příchodem do Prahy (roku 1287) a její smrtí (roku 1297). Je politickou propagací Václavovy budoucí vlády snad nad Korutany nebo nad Slezskem. Tématem jsou pestré osudy panovnického páru a jeho dětí, a především obrácení knížete a jeho manželky Bene (tj. latinská obdoba něm. jména Guote tj. Guta) na křesťanskou víru. Pohanský vévoda Wilhelm von Wenden se ožení s knížecí dcerou Bene. Jednoho dne uzří křesťanské poutníky, dozví se od nich o Kristovi a zatouží stát se křesťanem. Vydá se tajně se svou těhotnou ženou do Svaté země. Po cestě se narodí dva chlapci (Guta roku 1289 porodila dvojčata). Wilhelm děti prodá křesťanským obchodníkům, ženě tvrdí, že je odevzdal kojné, a protože Bene nemá sil k další cestě, opustí ji a sám putuje do Jeruzaléma, kde se dá pokřtít a vyznamená se v boji proti pohanům. Země, kde zanechal svou ženu Bene, je rozpolcena vnitřními rozbroji a moudrá Bene je zvolena její panovnicí. Dvojčata vyrůstají odděleně, vypějí sice u svých pěstounů v pracovitě a ctnostně mladíky, náhodně se však sejdou ve Skandinávii a společně začnou pátrat po svém původu, přičemž upadnou do takové bídy, že se musí živit loupením. Založí v lese loupežnickou bandu a ta řádí v zemi, kde vládne jejich matka. Wilhelm se po čtyřiaadvaceti letech vrací v šatě poutníka z Jeruzaléma a dostane se do města, kde vládne Bene. Ta ho přátelsky přijme, ale nepozná ho a nechá se poučit o křesťanské víře. Aby Wilhelm ochránil město před nebezpečím, vydá se na výpravu proti loupežníkům. Poznává v nich své syny, domluví jim a zajistí jim milost u panovnice. Když Wilhelm a oba synové vyprávějí své příběhy, poznají se i manželé. Wilhelm pak obrátí Bene i její zemi na křesťanství a ujme se vlády ve své zemi, kterou rovněž christianizuje. Později Wilhelm a Bene předají vládu svým synům a odejdou do kláštera. Dílo končí básnickovou modlitbou za krále Václava a jeho manželku Gutu. Wilhelm je v díle přímo označen jako Slovan a Václav je tu několikrát jmenován. Dílo vzniklo jako oslava českého královského rodu a ospravedlnění mocenské politiky Václava II. Na jednom místě najdeme oslavu Čech jako „blažené země“. Formálním vzorem byl autorovi epos *Willehalm* Wolframa von Eschenbach a skladba bývá označována jako první klíčový román v německé literatuře. Eposem *Wilhelm von Wenden* se zabýval např. pražský germanista Emil Skála.

Nejisté je Ulrichovo autorství anonymního eposu *Herzog Ernst* (z doby po roce 1275, 5560 veršů), který možná vznikl v okruhu pražského dvora (verze D). Vypráví o vévodově sporu s císařem, o jeho cestě do Orientu a o fantastických dobrodružstvích, která tam zažil (lidé s ještěrábými hlavami, magnetová hora, pták Noh), a končí vévodovým návratem a smírem s císařem. Látka byla tehdy velmi rozšířena a oblíbená, snad i proto, že tématem byl aktuální problém vztahu mezi regionální feudální mocí a ústředním panovníkem.

Český veršovaný rytířský epos *Vévoda Arnošt* (5968 veršů) z druhé poloviny 14. století je nezvykle přesným převodem této básně o pohnutých osudech

bavorského vévody, který se dostane do sporu s otcem-císařem. Významnou roli tu hraje motiv zločinu a jeho odčinění. České zpracování předlohu místy krátí nebo rozšiřuje a obohacuje o pasáže týkající se dvornosti k ženám a ženské krásy. Vztahy mezi oběma díly se zabýval např. Viktor Viktora ve sborníku *Deutsche Literatur des Mittelalters in Böhmen und über Böhmen* (Vídeň, 2001). Látka se dostala do *Starých pověstí českých* Aloise Jiráska jako příběh o Bruncvíkovi.

V souvislosti s vládou Přemysla Otakara II. nad rakouskými zeměmi začínají také poprvé do německé literatury pronikat česká slova. Snad první česká slova se objevila v rakouské sbírce básní označované jako *Seifried Helblinc*. Jejím autorem je neznámý Rakušan, který byl na základě mylné interpretace nazván **Seifried Helblinc**. Patnáct básní známých pod tímto jménem se většinou zabývá rakouskými politickými a sociálními poměry konce 13. století, některé mají obsah náboženský. Jméno Seifried Helblinc má potulný pěvec (Spielmann), který vystupuje v jedné z básní. První vydavatel se domníval, že jde o pseudonym autorův a báseň považoval za autoportrét. V jedné z básní se vypráví o vpádu Čechů do Rakouska: „der Bêheim sit uns niht vergie / daz wir jehen müezen, / ‚dobré jitro‘ des morgens, / dô was niht âne borgens: / wir kunden unser lachen / grôz bêheimisch machen, / ich sag in dem was also: / ‚Kurvy synu! Hoh, ho, ho!‘ / dô was unser lachen ûz / ‚Vítaj pan, Bôh pomoz.‘“ Český pozdrav „dobra ytra“ se vyskytuje také ve skladbě *Meier Helmbrecht* (verš 728), jejímž autorem je Wernher der Gartenaere (asi 1246 – asi 1280) a ve velikonoční hře *Innsbrucker Osterspiel* ze 14. století (verš 722).

Již Přemysl Otakar II. překonal kulturní provinčnost a připravil tak duchovní klima, které umožnilo Václavovi II., a především pak Karlu IV. a Václavovi IV. vytvořit z českých zemí duchovní centrum Evropy.

Při slavné korunovaci **Václava II.** (panoval 1283–1305) a Guty v roce 1297 se v Praze konaly velkolepé oslavy, o nichž velmi podrobně informuje tzv. *Štýrská rýmovaná kronika* Otočara ůz de Geul, vzniklá brzy po roce 1300. Při těchto oslavách se uplatnili i němečtí básníci. Na Václavově dvoře přechodně zřejmě žil **Heinrich von Meißen** zvaný **Frauenlob** (kolem 1250–1318). Byl asi měšťanského původu z Míšně a pobýval na různých královských a knížecích dvorech. Přezdívku Frauenlob si vysloužil poté, co vedl literární spor s jiným básníkem, Barthelem Regenbogenem (z Tyrol), zda je vhodnější označovat ženu jako „wîp“ (tj. „Weib“) nebo „vrouwe“ (tj. „Frau“). Frauenlob žil v okolí Rudolfa Habsburského a zúčastnil se bitvy na Moravském poli, resp. oslavy Rudolfova vítězství. Když Václav II. zemřel, Frauenlob složil žalozpěv (Totenklage) na jeho smrt, který se však nedochoval. V Praze pravděpodobně napsal i významný mariánský lejch (kolem roku 1290). V jeho rozsáhlé tvorbě jsou zastoupeny milostné i náboženské básně, morální výzvy, úvahy o světě, osla-